

UDK:911.3911.37

Dilfuza Dj.MURODOVA,
Dotsent, Navoiy davlat universiteti, Navoiy, O'zbekiston
E-mail: dmurova833@gmail.com, ORCID:0009-0004-7622-6062

Pedagogika fanlari nomzodi, dotsent F.Aminova taqrizi asosida

O'QUVCHILARDA IJODIY FIKRLASHNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Аннотация

Mazkur maqolada o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirishning pedagogik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqotning nazariy asosini o'zbek va xorijiy pedagog olimlarning ijodkorlik, kreativlik, mustaqil fikrlash va innovatsion ta'limga oid qarashlari tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlarni nazariy tahlil qilish, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. O'zbek tilidagi pedagogik manbalar, xususan, N.A. Muslimov va hammualliflarning "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari", O.Q. Tolipov va M. Usmonboyevaning "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari", T. Ziyadovaning "O'quvchilarda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari" kabi ishlari bilan bir qatorda J.P. Guilford, E.P. Torrance va OECD tadqiqotlari o'rganildi. Shuningdek, PISA-2022 Creative Thinking natijalari tahlil qilinib, O'zbekiston o'quvchilarining ijodiy fikrlash ko'rsatkichlari xalqaro natijalar bilan qiyoslandi.

Kalit so'zlar: Ijodiy fikrlash, kreativlik, kreativ kompetentlik, o'quvchi, pedagogik asos, mustaqil fikrlash, muammoli ta'lim, innovatsion ta'lim texnologiyalari, ochiq topshiriq, PISA.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ТВОРЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ У СТУДЕНТОВ

Аннотация

В статье анализируются педагогические основы формирования творческого мышления у учащихся. Теоретическую базу исследования составляют взгляды узбекских и зарубежных ученых на проблемы креативности, самостоятельного мышления и инновационного образования. В работе использовались такие методы, как теоретический анализ научной литературы, сравнительный анализ, контент-анализ и обобщение. Наряду с изучением педагогических источников на узбекском языке — в частности, таких трудов, как «Основы педагогической компетентности и креативности» (Н.А. Муслимов и др.), «Прикладные основы педагогических технологий» (У.К. Толипов и М. Усмонбоева) и «Инновационные технологии развития компетенции создания текстов у учащихся» (Т. Зиядова), — были рассмотрены исследования Дж.П. Гилфорда, Э.П. Торренса и материалы ОЭСР. Кроме того, был проведен анализ результатов исследования PISA 2022 по направлению «творческое мышление» и сопоставлены показатели учащихся Узбекистана с международными данными.

Ключевые слова: Творческое мышление, креативность, творческая компетентность, учащийся, педагогические основы, самостоятельное мышление, проблемное обучение, инновационные образовательные технологии, задача открытого типа, PISA.

PEDAGOGICAL FOUNDATIONS OF FOSTERING CREATIVE THINKING IN STUDENTS

Annotation

This article analyzes the pedagogical foundations for fostering creative thinking in students. The theoretical basis of the study comprises the perspectives of Uzbek and international scholars on creativity, independent thinking, and innovative education. The research employed methods such as the theoretical analysis of scientific literature, comparative analysis, content analysis, and generalization. In addition to examining Uzbek-language pedagogical sources—specifically works such as Fundamentals of Pedagogical Competence and Creativity by N.A. Muslimov et al., Applied Foundations of Pedagogical Technologies by O.Q. Tolipov and M. Usmonboyeva, and Innovative Technologies for Developing Text-Creation Competence in Students by T. Ziyadova—the study reviewed research by J.P. Guilford, E.P. Torrance, and the OECD. Furthermore, the results of the PISA 2022 Creative Thinking assessment were analyzed, and the creative thinking performance of students in Uzbekistan was compared with international results.

Key words: Creative thinking, creativity, creative competence, student, pedagogical foundation, independent thinking, problem-based learning, innovative educational technologies, open-ended task, PISA.

Kirish. Bugungi ta'lim jarayonida o'quvchining faqat tayyor bilimlarni o'zlashtirishi emas, balki o'zlashtirilgan bilimlarni yangi vaziyatlarda qo'llashi, muammoni mustaqil tahlil qilishi, turli yechimlarni taklif qilishi va yangi g'oyalarni ishlab chiqishi muhim kompetensiya sifatida qaralmoqda. Shu sababli o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirish masalasi zamonaviy pedagogikaning dolzarb yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda.

O'zbek pedagogik adabiyotlarida ham ta'lim jarayonining shaxsni rivojlantirishga yo'naltirilishi, o'quvchining mustaqilligi va innovatsion faoliyatini qo'llab-quvvatlash masalalariga alohida e'tibor qaratilgan. O.Q. Tolipov va M. Usmonboyeva pedagogik texnologiyani ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirish, shaxsni rivojlantirish va o'quvchining mustaqilligini ta'minlash bilan bog'laydi.[1] Mualliflarning "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari" asari 2006-yilda "Fan" nashriyotida chop etilgan

bo'lib, universitet kutubxona katalogida 261 betli o'quv qo'llanma sifatida qayd etilgan.[2]

T.Ziyadovaning "O'quvchilarda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari" asari ham o'quvchi faoliyatini ijodiy tashkil etish masalasiga yaqin bo'lgan muhim mahalliy manbalardan biridir. Mazkur asar Toshkentda nashr etilgan bo'lib, O'zbekistonning elektron kutubxona resurslarida mavjud.[4]

Xorijiy ilmiy adabiyotlarda ijodiy fikrlash masalasi, ayniqsa, XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol tadqiq etilgan. J.P. Guilford 1950-yilda e'lon qilgan "Creativity" maqolasida ijodkorlikni psixologik tadqiqotlarning yetarlicha o'rganilmagan yo'nalishi sifatida ko'rsatgan.[5] E.P. Torrance esa ijodiy fikrlashni ta'lim orqali rivojlantirish imkoniyatlarini tadqiq qilib, maxsus

tashkil etilgan pedagogik faoliyat o'quvchilarning ijodiy fikrlashiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini asoslagan.[6]

Bugungi kunda ijodiy fikrlash xalqaro ta'lim baholash tizimlarida ham alohida kompetensiya sifatida qaralmoqda. OECD PISA-2022 Creative Thinking Framework doirasida ijodiy fikrlash g'oyalarni yaratish, baholash va takomillashtirish jarayonida samarali ishtirok etish kompetensiyasi sifatida izohlanadi.[7]

Mazkur masala O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ayniqsa muhim. PISA-2022 natijalariga ko'ra, O'zbekistondagi 15 yoshli o'quvchilarning 16 foizi ijodiy fikrlash bo'yicha kamida 3-darajaga erishgan, OECD mamlakatlari bo'yicha o'rtacha ko'rsatkich esa 78 foizni tashkil qilgan.[8] O'zbekistonda o'quvchilarning faqat 2 foizi 5-6-darajalarga erishgan bo'lsa, OECD bo'yicha bu ko'rsatkich 27 foizni tashkil etgan.[9]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot nazariy xarakterga ega bo'lib, uning metodologik asosini pedagogika, psixologiya va ta'lim texnologiyalariga oid ilmiy manbalarni tizimli tahlil qilish tashkil etdi.

Tadqiqotda nazariy tahlil, qiyosiy tahlil, kontent-tahlil, umumlashtirish va statistik ma'lumotlarni interpretatsiya qilish metodlaridan foydalanildi.

Manbalarni tanlashda uchta asosiy guruhga e'tibor qaratildi. Birinchi guruhni o'zbek tilidagi pedagogik adabiyotlar tashkil etdi. Ular qatoriga O. Q. Tolipov va M. Usmonboyevaning "Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari", N.A. Muslimov va hammualliflarning "Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari", T. Ziyadovanning "O'quvchilarda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari" kabi manbalar kiritildi.[10]

Ikkinchi guruhga ijodkorlik va kreativ fikrlash nazariyasini shakllantirgan xorijiy tadqiqotchilarning ilmiy ishlari kiritildi. Jumladan, J.P. Guilford va E.P. Torrance tadqiqotlari tahlil qilindi.[11; 12]

Uchinchi guruhni zamonaviy xalqaro baholash va ta'lim tadqiqotlari tashkil etdi. Bunda OECDning PISA-2022 Creative Thinking Framework hamda O'zbekiston bo'yicha PISA-2022 natijalari asosiy empirik manba sifatida olindi.[13]

Tadqiqotda ijodiy fikrlashning quyidagi uch jihati asosiy analitik mezon sifatida qabul qilindi:

- 1) g'oyalarni yaratish;
- 2) g'oyalarni baholash;
- 3) g'oyalarni takomillashtirish.

Ushbu mezonlar OECDning PISA-2022 Creative Thinking konsepsiyasidagi yondashuv bilan mos keladi.[14]

Tadqiqot natijalari. Tahlil qilingan adabiyotlar ijodiy fikrlashni faqat noodatiy fikr bildirish bilan cheklash noto'g'ri ekanligini ko'rsatdi.

J.P. Guilford ijodkorlik masalasini inson tafakkurining alohida yo'nalishi sifatida o'rgangan va divergent fikrlashga e'tibor qaratgan.[15] E.P. Torrance tadqiqotlarida esa ijodiy fikrlashni maxsus pedagogik mashqlar va ta'limiy faoliyat orqali rivojlantirish mumkinligi ko'rsatilgan.[16]

Ko'rsatkich	O'zbekiston	OECD o'rtachasi
Level 3 va undan yuqori	16%	78%
Level 5-6	2%	27%

Manba: OECD, PISA-2022 Creative Thinking.[21]

Mazkur natijalar O'zbekiston o'quvchilarning katta qismi ijodiy fikrlashning bazaviy darajasiga ham yetib bormaganini ko'rsatadi. Biroq ushbu natijani faqat o'quvchilarning individual qobiliyati bilan izohlash to'g'ri emas. Ta'lim mazmuni, topshiriqlarning turi, o'qitish metodlari, baholash tizimi va ta'lim muhiti ham ijodiy fikrlashning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

Shu nuqtayi nazardan, ijodiy fikrlashni rivojlantirishni alohida "kreativlik mashg'uloti" bilan cheklamasdan, barcha fanlar mazmuniga integratsiya qilish maqsadga muvofiq.

Muhokama. Tadqiqot natijalari mahalliy va xorijiy pedagogik qarashlar o'rtasida muayyan umumiylik mavjudligini ko'rsatdi.

Mahalliy pedagogik adabiyotlarda bu masala bevosita "kreativlik", "pedagogik kreativlik", "mustaqillik", "innovatsion faoliyat" va "pedagogik texnologiya" tushunchalari bilan bog'liq holda yoritiladi. Xususan, Muslimov va hammualliflar pedagogik kreativlikni pedagogning kasbiy faoliyatidagi muhim jihat sifatida ko'rib chiqadilar.[17]

Tadqiqot natijasida o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish uchun quyidagi pedagogik shartlar ajratildi.

Birinchi shart — muammoli ta'lim muhitini yaratish.

O'quvchiga tayyor javobni berish o'rniga, uni muammoni mustaqil hal qilishga undaydigan vaziyat yaratish ijodiy fikrlashning rivojlanishiga xizmat qiladi. Bunday vaziyatda o'quvchi mavjud bilimlarini yangi sharoitga ko'chirishga, taxminlar ilgari surishga va turli yechimlarni izlashga majbur bo'ladi.

Ikkinchi shart — ochiq topshiriqlardan foydalanish.

Ochiq topshiriq yagona javob bilan cheklanmaydi. Masalan, "Muammoni boshqa qanday yo'l bilan hal qilish mumkin?", "Yana qanday fikr taklif qilasiz?", "Berilgan vaziyatni qanday o'zgartirish mumkin?" kabi topshiriqlar o'quvchining divergent fikrlashini rag'batlantiradi.

PISA-2022 Creative Thinking baholashida ham o'quvchilarga turli va original g'oyalarni ishlab chiqish imkonini beradigan ochiq topshiriqlardan foydalanilgan.[18]

Uchinchi shart — o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash.

Tolipov va Usmonboyeva pedagogik texnologiyaning muhim vazifalaridan biri shaxsni rivojlantirish va o'quvchining mustaqilligini ta'minlash ekanini ta'kidlaydi.[19] Bu fikr ijodiy fikrlashning pedagogik mohiyati bilan bevosita bog'liq. Chunki o'quvchi mustaqil qaror qabul qilmasdan turib, uning ijodiy salohiyatini to'liq namoyon etishi qiyin.

To'rtinchi shart — hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish.

Guruhi muhokama, loyiha faoliyati, bahs-munozara va o'zaro fikr almashish jarayonida o'quvchi nafaqat o'z g'oyasini ifodalaydi, balki boshqalarning qarashlarini ham tahlil qiladi. Natijada birlamchi g'oya yangi fikrlar bilan boyitiladi.

Beshinchi shart — xatoga konstruktiv munosabat.

Agar o'quvchi noto'g'ri javob berishdan qo'rqsas, yangi fikrni ilgari surishdan ham tiyiladi. Shuning uchun ijodiy ta'lim muhitida xatoni jazolashdan ko'ra, undan o'rganish mexanizmini shakllantirish muhimdir.

O'qituvchining "Nima uchun shunday deb o'ylaysan?", "Buni yana qanday tushuntirish mumkin?", "Fikringni qanday takomillashtirish mumkin?" kabi savollardan foydalanishi o'quvchining fikrlash jarayonini chuqurlashtiradi.

PISA-2022 natijalari o'quvchilarda ijodiy fikrlashni rivojlantirish masalasining O'zbekiston uchun alohida dolzarbligini ko'rsatadi.

O'zbekistonda 15 yoshli o'quvchilarning 16 foizi ijodiy fikrlash bo'yicha 3-daraja yoki undan yuqori natijaga erishgan. OECD mamlakatlari o'rtacha ko'rsatkichi esa 78 foizni tashkil etgan.[20]

Guilford ijodkorlikning fikrlash jarayonlari bilan bog'liqligiga e'tibor qaratgan bo'lsa, Torrance uni ta'lim orqali rivojlantirish imkoniyatlarini tadqiq qilgan.[22] OECDning zamonaviy modelida esa ijodiy fikrlash g'oyalarni yaratish bilangina cheklanmay, ularni baholash va takomillashtirishni ham qamrab oladi.[23]

O'zbek pedagogik adabiyotlarida ham ta'lim jarayonini shaxsning rivojlanishi va mustaqil faoliyatiga yo'naltirish g'oyasi muhim o'rin tutadi. Tolipov va Usmonboyeva pedagogik texnologiyalarning shaxsni rivojlantirish va o'quvchining mustaqilligini ta'minlashga xizmat qilishini asoslaydi.[24]

Muslimov va hammualliflar esa pedagogik kreativlikni o'qituvchi faoliyatining muhim komponentlaridan biri sifatida ko'rsatadi.[25]

So'nggi yillarda O'zbekistonda ham o'quvchilarning ijodiy va kreativ fikrlashiga bag'ishlangan tadqiqotlar ko'paymoqda. Masalan, 2025-yilda e'lon qilingan "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirish" maqolasi aynan boshlang'ich ta'lim kontekstida ushbu masalani o'rgangan va 173–177-betlarda chop etilgan.[26] Shuningdek, 2025-yilda STEAM orqali o'quvchilarda kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasiga bag'ishlangan tadqiqot ham e'lon qilingan.[27]

Bu tadqiqotlar mahalliy pedagogik tadqiqotlarda ham ijodiy fikrlashni rivojlantirishning interfaol, fanlararo va loyiha asosidagi yondashuvlari tobora ko'proq o'rganilayotganini ko'rsatadi.

Xulosa. O'tkazilgan nazariy tahlil o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirish zamonaviy ta'limning muhim pedagogik vazifalaridan biri ekanini ko'rsatdi. Ijodiy fikrlash o'quvchining noodatiy fikr bildirish qobiliyatigina emas, balki yangi g'oyalarni yaratish, ularni baholash, takomillashtirish va amaliy vaziyatlarda qo'llash qobiliyatlarini ham o'z ichiga oladi.

O'zbek va xorijiy pedagogik manbalarni qiyosiy tahlil qilish natijasida ijodiy fikrlashni shakllantirishning quyidagi

pedagogik asoslari aniqlandi: o'quvchining mustaqil faoliyatini qo'llab-quvvatlash, muammoli vaziyatlardan foydalanish, ochiq topshiriqlar berish, hamkorlikdagi faoliyatni tashkil etish, fanlararo integratsiyani kuchaytirish, xatoga konstruktiv munosabat bildirish, refleksiyaning yo'lga qo'yish va ijodiy faoliyatni aniq mezonlar asosida baholash.

PISA-2022 natijalari esa mazkur masalaning O'zbekiston ta'limi uchun amaliy ahamiyatini yanada kuchaytiradi. O'zbekistonda o'quvchilarning faqat 16 foizi ijodiy fikrlash bo'yicha 3-daraja yoki undan yuqori natijaga erishgani, OECD o'rtacha ko'rsatkichi 78 foiz bo'lgani o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga yo'naltirilgan pedagogik yondashuvlarni kuchaytirish zarurligini ko'rsatadi.

Shu asosda o'quvchilarda ijodiy fikrlashni shakllantirishning samarali modeli muammoli vaziyat – mustaqil izlanish – g'oyalar yaratish – g'oyalarni muhokama qilish – yechimni tanlash – takomillashtirish – refleksiya ketma-ketligiga asoslanishi mumkin.

Mazkur modelni umumta'lim maktablarida turli fanlarning mazmuniga integratsiya qilish o'quvchilarning ijodiy, mustaqil va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini birgalikda rivojlantirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR

1. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006. – 261 b.
2. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent, 2015. – 120 b.
3. Ziyadova T. O'quvchilarda matn yaratish kompetensiyasini shakllantirishning innovatsion texnologiyalari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. – 248 b.
4. Guilford J.P. Creativity // American Psychologist. – 1950. – Vol. 5, No. 9. – P. 444–454.
5. Torrance E.P. Can We Teach Children To Think Creatively? // The Journal of Creative Behavior. – 1972. – Vol. 6, No. 2. – P. 114–143.
6. OECD. PISA 2022 Assessment and Analytical Framework. – Paris: OECD Publishing, 2023.
7. OECD. PISA 2022 Results, Volume III: Creative Minds, Creative Schools. – Paris: OECD Publishing, 2024.
8. OECD. PISA 2022 Creative Thinking Framework. – Paris: OECD Publishing, 2024.
9. OECD. PISA Results 2022: Uzbekistan. – Paris: OECD Publishing, 2024.
10. Tolipov O'.Q., Usmonboyeva M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.
11. Muslimov N.A., Usmonboeva M.H., Sayfurov D.M., To'raev A.B. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. – Toshkent, 2015.
12. Lutfetdinova R., To'xtaxo'jayeva Sh. O'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarni ijodiy fikrlash qobiliyatlarini shakllantirish // Tadqiqotlar. – 2025. – Jild 59, №1.
13. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativ fikrlashni shakllantirish // Tadqiqotlar. – 2025. – Jild 59, №1. – B. 173–177. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.tadqiqotlar.93086.
14. Ne'matova L., Ahmedova M., Ergasheva M., Islomova M. STEAM orqali o'quvchilarda kreativ va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2025. – B. 75–80. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.universaljurnal.101674.
15. Kuchkova N., Aslonova O.P. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida kreativlikni rag'batlantirishning ahamiyati // Modern Science and Research. – 2024. – B. 769–773. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.science-research.47885.
16. Madaminova J. O'quvchilarni ijodkorlik qobiliyatini shakllantirishda innovatsion usullar // Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi. – 2025. – Jild 43, №2. – B. 146–150. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.tinnint.95426.
17. To'liboyeva Sh. Ta'lim jarayonida maktab o'quvchilarining fikrlash faolligini oshirish metodikasi // Yangi O'zbekiston talabalari axborotnomasi. – 2025. – 3(6). – B. 40–42. DOI: 10.5281/zenodo.15695068.
18. Najimova A.Sh. YO'TA-pedagogika orqali maktab o'quvchilarining kreativligini rivojlantirish // Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali. – 2024/2025. DOI: 10.5281/zenodo.15502493.
19. Ixtisoslashgan maktab o'quvchilarining kreativ fikrlash salohiyatini rivojlantirishda kimyoning o'rni // Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – Jild 3, №12. – B. 22–27. DOI: 10.5281/zenodo.18043046.
20. Kurbanova U. Boshlang'ich sinf o'qituvchilari tomonidan art-pedagogikani fanlararo integratsiyada qo'llashning ahamiyati // Universal xalqaro ilmiy jurnal. – 2025. – B. 101–106. DOI: 10.71337/inlibrary.uz.universaljurnal.79064.